

Araştırma Makalesi

Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Tartışmalarında Toplumsal Dönüşüm Anlayışının Yeri

The Place of the Concept of Social Transformation in the Discussions of Transition from Feudalism to Capitalism

Burak İYİEKİCİ¹

Öz

Feodalizmden kapitalizme geçiş, feodalizm ve kapitalizmin tanımlanması, feodalizmden kapitalizme geçişte temel etmenin ne olduğu gibi pek çok farklı tartışmayı içinde barındırır. Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları pek çok farklı kuramsal değerlendirme içerdiği için oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede bu çalışmanın temel amacı feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarının R.J. Holton'u esas alarak anlamaya çalışmaktır. Başka bir deyişle çalışma feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarını oluşturan temel farklılıkların toplumsal dönüşüm anlayışı çerçevesinde anlamaya çalışacaktır. Öncelikle feodalizm ve kapitalizm tartışmalarında sıklıkla karşılaşılan üretim tarzı, üretim ilişkileri, üretici güçler kavramları ele alınacaktır. Ardından Marx'ın toplumsal dönüşümün temel motoru nedir sorusuna verdiği cevap incelenecektir.

Bu çerçevede öncelikle Sweezy, Wallerstein'in feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarında ortaya attığı değerlendirmeler incelenecektir. Ardından Dobb, Hilton ve Brenner'in yaklaşımı ortaya koyulacaktır. Son olarak ise Anderson'un tartışmaya katkıları ele alınacaktır. Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarını ayıran temel farklılıklar analiz edilmeye çalışılacak, feodalizmin nasıl tanımlandığı, ticaretin dönüştürücü bir güç olup olmadığı gibi çeşitli hususlar incelenmeye çalışılacaktır. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal dönüşüm, değişim ilişkileri, sınıf ilişkileri.

JEL Kodları: N00, P00.

Abstract

The transition from feudalism to capitalism, the definition of feudalism and capitalism, includes many different discussions, such as what the main factor in the transition from feudalism to capitalism is. Discussions on the transition from feudalism to capitalism have a very complex structure as they contain many different theoretical evaluations. In this context, the main purpose of this study is to discuss the transition from feudalism to capitalism by R.J. It is trying to understand on the basis of Holton. In other words, the study will try to understand the main differences that constitute the transition from feudalism to capitalism within the framework of social transformation. First of all, the concepts of mode of production, relations of production, and productive forces, which are frequently encountered in feudalism and capitalism discussions, will be discussed. Then, Marx's answer to the question of what is the basic engine of social transformation will be examined.

In this framework, first of all, the evaluations of Sweezy and Wallerstein in the transition from feudalism to capitalism will be examined. Then, the approach of Dobb, Hilton and Brenner will be presented. Finally, Anderson's contributions to the discussion will be discussed. It will be tried to analyze the main differences separating the transition from feudalism to capitalism, various issues such as how feudalism is defined, whether trade is a transformative power or not. In the conclusion part, a general evaluation will be made.

Key Words: Social transformation, exchange relations, class relations.

JEL Codes: N00, P00.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Orcid: 0000-0003-3604-0760, burakiyekici@gmail.com.

Giriş

Toplumsal çözümler temelinin aldığı kuramsal kökene bağlı olarak birbirinden ayrışır. Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarında da toplumsal dönüşümün ana belirleyicisi nedir sorusuna verilen cevap, feodalizmden kapitalizme geçişin sebeplerinin birbirinden farklılaşmasına neden olur. Ancak bu farklılığın kuramsal ayrımlardan kaynaklandığı çözümlenemediğinde, bilgi yığınları içerisinde kaybolmak mümkündür. Bu bağlamda, Holton’un (1981) feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları bağlamında yaptığı kuramsal değerlendirme pek çok olguyu anlarken yol açıcı bir perspektif sunmaktadır. Bu çerçevede, bu yazının amacı Holton’un (1981) belirginleştirdiği kuramsal ayrımlar ışığında feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarının cereyan ettiği Sweezy, Wallerstein, Dobb, Brenner ve Anderson’un temel tezlerini anlamaya çalışmaktır. Bu bağlamda, feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarını kavramak için tartışmaların teorik temellerini aldığı Marks’ın toplumsal dönüşüm kuramını analiz etmek faydalı olacaktır. Marks, temel sorunsallarının değişmesi, farklı fikirler ve düşünürlerle etkileşim sürecinin devam etmesi nedeniyle, bu soruya farklı dönemlerde yazmış olduğu eserlerinde farklı cevaplar bulmuştur. Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarına, Marks’ın toplumsal dönüşüm yaklaşımındaki farklılıklar çerçevesinde bakmak, bu tartışmalara dair pek çok argümanı daha net bir biçimde anlamamızı sağlayacaktır. Fakat buradaki sorunsal feodalizmden kapitalizme geçiş sürecindeki farklılıkları kavramakla beraber hangi yaklaşımın bize daha aydınlatıcı ve açıklayıcı araçlar sunduğunun tespit edilmesidir. Bu sorunsalın cevabı sosyal bilimlerin doğası gereği öznel bir yaklaşımla ortaya konulabilir. Bu çerçevede, çalışma öncelikle feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarında farklı biçimler alacak olan üretim ilişkileri ve üretici güçler kavramlarını genel olarak inceleyecek, ardından bu iki kavram Marks’ın toplumsal dönüşümüne verdiği farklı yorumlar esas alınarak anlaşılmasına çalışılacak, son olarak feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarının sağladığı kuramsal olanaklar ortaya konulacaktır.

Üretici Güçler, Üretim İlişkileri ve Üretim Tarzı

Marksist toplumsal dönüşüm anlayışına dair değerlendirmeler, üretici güçlerin, üretim ilişkilerinin ele alınma biçimi, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki ilişkiler konusunda düğümlenir. Öncelikle, ilgili tartışmalardan bağımsız olarak, kısaca üretici güçler ve üretim ilişkilerine dair temel kavramsal çerçeveye dair bir giriş yapmak, üretim ilişkileri ve üretici güçler bağlamındaki tartışmayı anlamak açısından faydalı olabilir.

Üretimin yapılabilmesi için bazı aletlere ihtiyaç duyulur. Toplumun geçimini doğadan elde etmemizi sağlayan güçlerin analizi bizi bazı ayrımlara götürür:

-*üretim aletleri*: maddi değerler yani hem tüketim maddeleri hem de üretim aletleri bunların yardımıyla üretilir.

-*insanlar*: üretim aletlerini kullanan bir emek gücü yani insanlar olmadan hem bu aletler üretilmez hem de kullanılamaz.

-*üretim deneyimi*: mesleki bilimsel ve teknik bilgiler gibi kümülatif bilgileri içerir.

-*iş alışkanlıkları*: her emekçiye özgü iş alışkanlıkları, onun yetkinliği, ustalığı mesleğe alışmış olması hali.

Bu unsurların hepsi karşılıklı etkileşimleriyle birlikte alındığında, üretici güçlerini oluşturan maddi kuvvetler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu noktada ortaya çıkan soru üretici güçlerin durumunu tanımlayan temel etkenin ne olduğu ile ilgilidir, bu bağlamda üretici güçlerin belirleyicisi *üretim aletleridir*, çünkü iş için gerekli olan teknik bilgi, insan sayısı, iş süreçlerini belirler. Taştan yapıma ilkel araçlar, hayvan avı ve yetiştirilmesi için gerekli ok ve yay, tarıma geçişi kolaylaştıran maden aletler, çömlekçilik ve demirciliğe geçiş, ticaret ve zanaatın

ayrılması, manifaktürün doğuşu, mekanik sistemle sanayiye geçiş, buhar gücü ve sonrasında elektrik enerjisi üretici güçlerin gelişimini göstermektedir (Politzer, 1998: 275-278).

Diğer yandan, üretim tekil bir süreç değildir, toplumsallığa işaret eder. Toplumsal bir ilişki olan üretim, doğal olarak beraberinde insanlar arasındaki ilişkileri getirir. İnsanlar üretim sürecinde sadece üretici güçler ile değil aynı zaman kendi aralarında çeşitli ilişkilere girerler bu ilişkiler “üretim ilişkileri” olarak adlandırılır. Üretim ilişkilerinin özünü ise *üretim araçlarının mülkiyet biçimi* oluşturur. Üretim araçlarının mülkiyet biçimi bölüşümün nasıl olacağını, yani artı ürüne kimlerin nasıl el koyacağını, üretim sürecinde bireylerin karşılıklı durumlarını ve toplumda yapılacak iş bölümünün sınırlarını belirler. Üretim tarzı üretim ilişkileri ve üretici güçler bağlamında tanımlanır (Politzer, 1998: 278-282). Peki üretim tarzının belirlenmesinde başat faktör nedir? Toplumsal dönüşümün ana moturu nedir? Ya da üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu sorulara geçmeden önce, kuramsal tartışmaları değerlendirirken göz önünde tutulması gereken bazı noktaların altını çizmek faydalı olabilir.

Marks, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* kitabında üretimin soyut bir kavram olduğunu, üretimin ortak özelliklerine dikkat çekildiği ve bu özellikler tam olarak belirtildiği süreçte yapılan soyutlamanın akla uygun bir soyutlama olacağını belirtmiştir. Aşağıdaki gibi devam eder:

“...Bununla birlikte bu genel nitelik, ya da bu ortak özellikler kıyaslama olanağı sağladığı gibi, öğeleri birbirinden ayırarak değişik niteliklere bürünen çapraşık bir bütün oluşturur. Bu niteliklerden bir kısmı bütün dönemleri kapsar, bir kısmı ise dönemlerden ancak bir kısmı için geçerlidir. Bu özelliklerden bazıları, en modern dönemin olduğu gibi, en eski dönemin de ortak özelliğidir. Bunlar olmadan, herhangi bir üretim düşünülemez...” (Marks, 1979: 248).

Bu çerçevede üretim tarzının çeşitli aşamaları olduğu dikkate alınmalıdır. Örneğin, feodal ilişkilerin birinci dönemi Avrupa’da 5. Yüzyılda başlamış ve 11. Yüzyıla kadar sürmüştür, Asya’da Çin’de 3. Yüzyılda, Hindistan’da 4. ve 5. Yüzyıllarda başlamış ve 8. Yüzyılda son bulmuştur. Asya’nın diğer ülkelerinin çoğunda 11. ve 12. Yüzyıla kadar sürmüştür. Feodal ilişkiler tarihindeki ikinci dönem feodalitenin açılması ve zanaat ve tarımın birbirinden ayrılması olup, aynı zamanda kentlerin kuruluş dönemidir ve bu süre Avrupa’da 11. Yüzyıldan 15 Yüzyıla kadar sürer; Asya ve Kuzey Afrika’da ise 9. Yüzyıldan 15. Yüzyıla uzanır ki bu dönemleri kendi içinde de ayırmak mümkündür. Feodalitenin üçüncü dönemi, feodal ilişkilerin çözülüşü ve kapitalist ilişkilerin ortaya çıkması ile kendini göstermektedir. Avrupa’daki bu dönem 15. Yüzyıldan 17. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Avrupa kendi dinamikleriyle bu süreci yaşarken Avrupa’da sömürgeciliğin genişlemesi Afrika’da çok uzun bir süre boyunca feodalitenin devam etmesine sebep olmuştur (Kerov, 1979: 129-130). Kuşkusuz bu tür dönemlendirmeler de üretici güçler ve üretim ilişkileri bağlamındaki tartışmalara bağlı olarak farklılaşacaktır. Ancak yine de üretici güçler ve üretim ilişkilerinin dinamik yapısının vurgulanması faydalı görünmektedir.

Marksist Toplumsal Dönüşüm Yaklaşımı

Marks’tan hareketle toplumsal dönüşümün en az dört farklı yorumu yapılabilir. Marks, (a) *Alman İdeolojisi* (1845) eserinde “değişim ilişkileri”ne vurgu yapmış, *Felsefenin Sefaleti* (1847) eserinde (b) “teknolojik değişime” ve (c) “üretici güçler” deki değişime vurgu yaparken ve (d) *Komünist Manifesto*’da (1848) üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkiye yani “sınıf çatışmaları”na vurgu yapmıştır (Holton, 1981: 835). Örneğin *G. A. Cohen’in Karl Marx’s Theory of History: A Defence* kitabı bu konuda önemli bir tartışma konusu olmuştur. Cohen’e göre üretici güçler tarih boyunca gelişirler ve üretim ilişkilerini belirleyen üretici güçlerin gelişme seviyesidir. Cohen’in bu yaklaşımı teknolojik bir yorum olarak değerlendirilmiştir çünkü emek üretici güçlerin içerisinde görülmemiştir (Suchting, 1982: 161). Wood’a göre ise

(2003: 167) üretim ilişkilerini belirleyen üretici güçler değil, üretici güçleri belirleyen üretim ilişkileridir. Bu ve buna benzer değerlendirmeler çoğaltılabilir. Comninel’e göre, Marks’ın toplumsal dönüşüm yaklaşımındaki farklılıklarda erken dönem eserlerini kıta Avrupası’nda yazmasının etkisi vardır. Marks’ın pre-kapitalist süreci incelerken, kapitalizmi düşünmesi Manchester’da kapitalist dinamiklere Engels aracılığıyla daha yakın olması ile başlamıştır. Ancak Comninel’e göre, bu durum Marks’ın erken ve geç dönem çalışmaları arasında kopuşu temsil etmez (Oğuz, 2011: 46).

Holton (1981), feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarında Marks’ın toplumsal dönüşüm yaklaşımına dair farklı yorumların merkezi rolde olduğunu ortaya koyar. Üretici güçler ve üretici güçler arasındaki ilişkiye dair kuramsal farklılıklar feodalizmden kapitalizme geçiş çözümlerinin birbirinden farklılaşmasının sebebidir. Bu bağlamda, (a) feodal üretim tarzının tanımlanması (b) kapitalist üretim tarzının tanımlanması (c) feodalizmden kapitalizme geçişin temel dinamiği konusunda birbirinden farklı değerlendirmeler ortaya çıkar. (a) “Değişim ilişkileri” perspektifinden yaklaşan Sweezy ve Wallerstein (b) “Sınıf çatışmaları”-mülkiyet ilişkileri- perspektifinden yaklaşan Dobb, Hilton ve Brenner (c) Marksist eklettizm olarak adlandırılan Perry Anderson’un görüşü (Holton, 1981).

Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Tartışmaları

Sweezy ve Wallerstein “Değişim İlişkileri” Yaklaşımı²

Sweezy ve Wallerstein’a göre kapitalizm, “değişim için üretim” anlamına gelirken, feodalizm “kullanım için üretim” anlamına gelmektedir. Yani Sweezy ve Wallerstein toplumsal dönüşümü Marks’ın *Alman İdeolojisi* eserine paralel bir anlamda “değişim ilişkilerinde” aramaktadırlar. Sweezy, feodalizmi teknik olarak ilkel ve iş bölümünün zayıf olduğu bir sistem olarak tanımlar. Wallerstein ise üretimin ve nüfusun düşük olduğu küçük bir ekonomik sistem olarak açıklar. Yani feodalizmi iş bölümünün gelişmediği ve ticaretin de zayıf olduğu bir üretim tarzı olarak değerlendirirler (Holton, 1981: 839-840). Sweezy’nin değişim ilişkileri perspektifini Dobb’a yönelttiği eleştirilerde görmek mümkündür.

Sweezy’nin deyimiyle, Dobb, “feodalizmi, gerçekte serflikle ifade ettiğimiz anlamda özdeştir, gerek bazı hizmetlerin görülmesi ve gerekse para ve mal olarak ödenecek vergiler biçiminde, bir feodal beyin belirli ekonomik hizmetlerin yerine getirilmesi için zorla ve kendi iradesinin dışında üreticiye yüklenen yükümlülüklerdir” şeklinde tanımlamış, yani feodalizmle serfliği eşanlamı olarak analiz etmiştir. Sweezy ise bu tanımın bir üretim sistemini belirlemesi anlamında eksik olduğunu ve feodal olmayan toplumlarda bazı serflik olgularının da var olduğu söylemiştir (Sweezy, 1984: 32-33). Sweezy, Dobb’un feodalizm tanımının çok genel olduğunu, Batı Avrupa feodalizminden temellenerek tüm toplumsal sistemler grubunu tanımladığını, oysa belirli tarihsel sorunları incelerken, yalnız feodalizmi değil, bu grubun hangisiyle uğraştığımızın da önemli olduğunu belirtmiştir. Sweezy’ye göre Dobb’un ilgisi Batı Avrupa feodalizmine dönüktür, bu yüzden feodalizm tanımı tekil örnekten türetilerek tüm bölgesel analizlere uygunmuş gibi tanımlanmıştır. Sweezy, Dobb’un feodalizm tanımını Batı Avrupa feodalizmi olarak adlandırmasının daha doğru olduğunu dile getirmiştir (Sweezy, 1984: 34-35). Sweezy’nin deyimiyle Dobb’a göre, Batı Avrupa feodalizmi, hâkim ekonomik ilişkilerin serflik olduğu ve üretimin feodal beyin malikanesinde ve çevresinde örgütlendiği bir sistem olarak tanımlanabilir. Sweezy’ye göre feodalizmin ayırıcı özelliği “tüketim için üretimdir.” Yani Sweezy’nin üretim biçimi tanımlanmasında metodolojik bir farklılık söz konusu olmaktadır. Sweezy’nin temel derdi, feodalizmin içsel olarak tutucu bir yapıya sahip olduğu, dolayısıyla feodalizmin çözünmesi için ancak ve ancak feodalizme dışsal bir etkinin var olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Sweezy’e göre bu dışsal olgu “ticarettir.” Bu argümanını

² Başlıklar Holton’a göre (1981) oluşturulmuştur.

doğrulamak için feodal üretim biçiminin tutucu yapısını ortaya koymuştur. Fakat, feodal sistemin istikrarsız olduğundan da bahsetmiş, ancak istikrarsızlığın sistemi çözünmeye değil tam tersine feodal ve vasal arası ilişkiyi daha sıkılaştırmaya yönlendirdiğini iki etken üzerinden anlatmıştır. Birinci etken, beylerin toprak ve vasallar konusundaki rekabetidir, bu rekabet beraberinde savaşı doğuran, kapitalizmde kâr için rekabetin farklı bir yansımasıdır. Savaşlar ise can ve mal güvenliği ihtiyacını doğurmuş bu da feodal ve vasal arası ilişkinin sıkılaşmasına sebep olmuş, yani içsel istikrarsızlıkları sistemin çözünmesine değil, sistemin daha tutucu bir yapıda varlığını sürdürmesine sebep olmuştur. Diğer bir etken ise malikâneelerde nüfus artışıyla ilgilidir. Malikâne yapısı gereği, çalıştıracağı üreticilerin ve besleyeceği tüketicilerin sayısını sınırlamak zorundadır, bu yüzden serflerin oğulları topraktan atılır ve geniş bir serseri topluluğunu oluşturur. Bu topluluk yaratıcı ve devrimci bir hareket yaratmaz, dolayısıyla çözünmenin gerçekleşebilmesi için ancak dış bir etkenin varlığı gereklidir. Dışsal etkinin gerekliliğini ortaya koyduktan sonra Sweezy Dobb’un feodalizm çöküş kuramını açıklar. Dobb’a göre feodalizmin çökmesinin temel sebebi “işgücünün aşırı sömürülmesidir.” (Sweezy, 1984: 32-37). İşgücünün aşırı sömürülmesinin nedeni, egemen sınıfın artan gelir gereksinimidir. Egemen sınıfın artan gelir gereksinimi serfler üzerinde büyük bir baskı yaratmış, artan baskı işgücünün tükenmesine ya da fiilen ortadan kalkmasına yol açmış, geri kalan emek gücü ise üretimin için yetersiz bir güç haline gelmiştir. Bu gelişmeler, feodal egemen sınıfı, angaryaların hafifletilmesi, feodal toprakların çiftçilere kiralanması ve bunun gibi çareleri benimsemeye zorlamış, bu da üretim ilişkilerinin değişmesine neden olmuştur. Dobb’a göre egemen sınıfın gereksinimlerinin artması ve serflerin toprağı bırakıp kaçmasına neden olan sebepler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Serfler sadece gelir kaynağı olarak görüldükleri için, serflere yönelik baskı oluşmuştur.
- Asalak sınıfın çapı, asil ailelerin doğal gelişmesi, beylerin kişisel hizmetlerinde bulunanların artmasıyla büyümüştür. Bunların tümü de serf nüfusunun artık emeğiyle beslenmek zorundadır
- Savaş ve haydutluk feodal malikâneelerin masraflarını şişirip toprağı işlemez harap hale getirmiştir.
- Şövalyelik yarışı gelişmiş, birbirinden aşağı kalmamak için yaptıkları hesapsız şölenler masrafları yükseltmiştir.

Sweezy, Dobb’un gösterdiği bu nedenleri eleştirerek, bu etkenlerin içsel değil, dışsal bir olgunun sonucu olarak ortaya çıktığını anlatmaya çalışmıştır. Savaş ve haydutluk, serflerin hor görülmesi, sadece gelir kaynağı olarak görülmeleri, feodalizmin her döneminde var olan olgulardır. Bu çerçevede eğer bu etkenlerde bir artış söz konusuysa bunun nedenin ne olduğu Dobb tarafından açıklanmalıdır. Diğer yandan, bu olgular feodalizmin doğal nitelikleri olarak kabul edilemez. Ayrıca Haçlı seferine atfettiği israfın önemi kuşkuludur. Ne de olsa Haçlılar doğuda savaşmış ve o topraklardan geçimlerini sağlamışlardır ve bu aynı zamanda bir ganimet savaşıdır da. Bundan dolayı bu etkenler Dobb’un kuramını desteklememektedir. Asalak sınıfın boyutu genişliyorsa aynı zamanda serflerin de nüfusu genişlemektedir. Diğer yandan feodal beylerin artan gelir gereksinimleri konusunda herhangi bir kuşku söz konusu değildir. Fakat buradaki kritik soru, bu gelişmenin feodal sistemin benliğiyle açıklanabilecek bir gelişme mi, yoksa feodal sistemin dışında oluşa gelen bir başka olayı mı yansıtmakta olduğu ile ilgilidir. Sweezy’ye göre feodal sistemin dışına göz atılırsa feodal yönetici sınıfın israfındaki artışına neden olan sebepleri kolaylıkla görebiliriz (Sweezy, 1984: 37-48). Sweezy, Belçikalı tarihçi Pirenne’den etkilenerek ticaretin ve kentlerin oluşumunu incelemiştir. Uzun mesafeli ticaretle

beraber feodal beylerin lüks mallara olan talebi ve basit mal ve yiyecek ticaretinin başlaması ve emeğin köyden şehre göçü feodalizmi çöküşe götüren sebeplerdir. Başka bir ifadeyle feodalizm kendisine dışsal olan “değişim için tüketim” olgusunun ortaya çıkmasıyla çözülmeye başlamıştır (Holton, 1981: 840). Fakat, Wallerstein Sweezy gibi feodalizmin çözülmesinde ticarete önem verirken ve çözülüş için dışsal bir etki ararken, Sweezy’den farklı olarak feodalizmin içsel dinamiklerine de önem vermektedir. Bu bağlamda, Wallerstein, feodalizmin yaşadığı gıda ve üretim krizinin, kapitalist dünya sistemine geçişte önemli bir etki olduğunu da vurgulamaktadır (Holton, 1980: 840). Diğer bir tartışma, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin tanımlanmasıyla ilgilidir. 14. Yüzyıl ve 16. Yüzyıl arasında aynı ranttan para rantına geçişi Sweezy “ne kapitalist ne de feodal” olarak adlandırmakta (Sweezy, 1984: 49-51), dolayısıyla bu yaklaşımla da Marks’ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* eserinde üretim biçimlerinin ortak noktasının ele alınması hususunu göz ardı etmektedir. Sweezy’nin bu analizi Dobb tarafından da eleştirilmiştir Sweezy ve Wallerstein için feodalizmden kapitalizme geçişi sağlayan temel etken geçiş “ticaret”tir. Sweezy ve Wallerstein “değişim ilişkilerine” vurgu yaparak Marks’ın *Alman İdeolojisi* perspektifinde bir analiz yapmaktadırlar. Ayrıca Adam Smith’in iş bölümü ve piyasa gelişimi analizine benzer bir yaklaşım da söz konusudur (Holton, 1981: 840-841).

Politik Marksizmin temsilcilerinden olan Brenner, Sweezy ve Wallerstein’ı eleştirir. Brenner’a göre bu yaklaşımlar Adam Smith’in aşamacı tarih anlayışından yani liberal tarih yazımından etkilenir, bu yaklaşımlar “yeni Smithçi Marksizm” olarak adlandırmaktadır. Özellikle Sweezy, Frank, Wallerstein’in yazılarında görülen bu yaklaşım, kapitalizmi, ticaretin gelişmesiyle teknoloji ve iş bölümüne bağlı analiz eden ve feodalizmin son aşamasıyla anlatmaya çalışan bir yöntem izler. Ancak Brenner’a göre bu yaklaşım kapitalizme geçiş sürecini anlatmakta başarısızdır. Süreci anlamak için İngiltere’de kapitalizmin özgün durumuna bakmak gerekir. İngiltere’de toprak sahibi ile köylüler arasındaki ilişki kapitalist dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiltere’nin farkı Fransa’da olduğunu aksine İngiliz egemen sınıfının ekonomik dışı güce sahip olmamasıdır. İngiliz egemen sınıfın gelirleri köylülerin üretkenliğine daha bağlıdır. Bu koşulların sonucu olarak İngiltere’de tarımsal kapitalizm, Fransa’da ise küçük üreticiden alınan vergilere dayalı mutlakiyetçi devlet oluşmuştur (Oğuz, 2011: 44). Bois ise Brenner’ın yaklaşımını sınıf ilişkilerine vurgu yapmasından dolayı “iradeci” olarak değerlendirir. Bois’e göre feodalizmin çözülüşünün sebebi, nüfusun artması ve az sayıda ekilebilir toprak nedeniyle aile emeğinin üretkenliğinin azalması, böylelikle de rantların düşmesiydi. Toprak sahibi sınıf ekonomik hegemonyasını böylelikle yitirmiştir (Heller, 2011: 44-45). Hilton’a göre tartışma Marksizmin iki farklı versiyonu arasındaki ayrıma işaret eder: “Brenner tarafı üretim ilişkilerine, sınıf çatışmalarına ve politik aktörlere önem verirken Bois’in temsil ettiği taraf üretici güçlere, üretim tarzına ve ekonomik faktörlere ağırlık verir.” (Oğuz, 2011: 44).

Dobb, Hilton, Brenner “Mülkiyet İlişkileri” Yaklaşımı

Dobb, Hilton ve Brenner bazı noktalarda farklılaşsalar da analizleri “üretim ilişkileri”i perspektifindedir ve kapitalizmi Marks’ın *Alman İdeolojisi* perspektifinde yani “değişim ilişkileri”nden ziyade Kapital’deki “ilkel birikim” anlatısındaki perspektiften değerlendirirler. Dolayısıyla feodalizm, kapitalizm ve feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde ortaya koydukları tanımlamalar farklılaşmaktadır. Yani toplumsal dönüşüm sürecinde kullandıkları araçlar feodalizmden kapitalizme geçişin nasıl bir seyir izlediği konusunda ortaya konulan görüşlerin farklılığının temelinde yatan sebeptir. Sweezy ve Wallerstein toplumsal dönüşüm konusundaki analizleri “değişim ilişkileri” üzerine kurulu olduğu için geçiş sürecini kullanım için üretimden, değişim için üretime geçişin yaşandığı noktada aramış bu arayışta dolayısıyla “ticaret”in ortaya çıkışı çerçevesinde olmuştur. Fakat Dobb daha çok “üretim ilişkileri” perspektifinden baktığı için feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde temel etken feodal

beylerin gelir ihtiyacının artışına bağlı olarak “işgücünün aşırı sömürülmesi” olduğunu ortaya koymuştur (Holton, 1981: 842).

Sweezy’ye göre feodalizmin ayırt edici özelliği “değişim ilişkilerinde” aranmalıyken Dobb bunu “efendi ve üretici arasındaki ilişki”de aramaktadır. Ayrıca Dobb’a göre değişik ekonomik biçimlerin sahip olduğu “ortak öge” bunların birbirinden ayrıldıkları yönden daha önemlidir. Üretim biçimlerinde artı emeğin cebren elde edilmiş biçimlerinde bir değişim söz konusudur fakat Sweezy’nin söylediği bu ayrılık Batı ve Doğu Avrupa’daki duruma denk düşmez. Batı Avrupa ve Doğu Avrupa’daki koşullar kuşkusuz önemli ayrımlar taşımakla birlikte “doğrudan üreticilerden karşılığı ödenmemiş artık emeğin elde edildiği biçim” bakımından çok belirgin özelliklere sahiptir. Dobb’a göre, Batı Avrupa feodalizmini ayrı görmek ancak burjuva tarihçilerinin hukuki özellikleri ve ayırıcı özellikler üzerinde durma isteğidir. Bunun yanı sıra Dobb ortadan kalkması için dışsal bir güç gerektiren ve ihmal etmiş olmakla suçlandığı, Batı Avrupa feodalizmi tutucu ve değişikliğe karşı olan karakteri konusunda şüpheli olduğunu belirtmiştir. Dobb’a göre feodalizm tutucu ve kararlı olabilir fakat bu değişimin hiçbir zaman olamayacağı anlamına gelmez. Dobb’a göre “küçük üretim biçimi” feodal beye olan bağımlılığını azaltarak en sonunda feodal sömürüden kurtulmuştur. Dobb’a göre Sweezy kendi yaklaşımını içsel ve dışsal etkenler olarak ikili bir ayrıma yapan mekanik bir biçimde okumuştur. Ancak Dobb, analizinde hem içsel etkileri hem de dışsal etkileri etkileşimli olarak incelediğini, eski üretim biçiminin çözünmesini hızlandırmak bakımından pazar kentlerinin ve ticaretin gelişmesinin oynadığı rolü inkâr etmediğini, ticaretin, eski üretim biçimindeki içsel çatışmaları şiddetlendirdiği ölçüde, etkisinin söz konusu olduğunu söylediğini belirtmiştir. Ayrıca serflerin toprakta kaçışının egemen sınıfın artan baskısından mı yoksa kentlerin oluşumundan mı ortaya çıktığı konusunda ilgilenmediğini, ayrıca kentlerin oluşumunun feodal sistemin içsel bir süreci olarak oluştuğunu kanıtlamasının da gerekmediğini dile getirmiştir (Dobb,1984: 61-63).

Avrupa’da feodalizmden sonrası ne olduğuna ilişkin olarak 14. Yüzyıl ve 16. Yüzyıl sonu arasındaki ekonomik toplumun karmaşık ve geçişken olduğu konusunda Sweezy ile aynı fikirde olduğunu, bu dönem süresince küçük üretim biçiminin kendisini feodal sömürüden kurtarma süreci içinde bulunması, fakat henüz sonunda kendisini yok edecek olan kapitalist üretim ilişkilerine tabi olmaması bakımından da aynı düşüncede olduğunu belirtmektedir. Fakat bu anlamda Sweezy daha ileriye gitmiş bu dönemi kendine özgü bir dönem olarak adlandırarak “ne feodal ne kapitalist” şeklinde değerlendirmiştir. Dobb’a göre bu yaklaşım evrimci görüşe uygun olmakla beraber Marksist yaklaşıma da uygun bir yöntemsellik göstermemektedir. Ayrıca Sweezy bu dönemin egemen sınıfını ne olduğu sorusunu sormamıştır. Bu dönemde, egemen bir kapitalist sınıf olmadığına göre egemen sınıf hala feodal yapısını sürdürmektedir. Dobb’a göre bu dönemde küçük üretim biçiminin feodal sömürüsü iş hizmetleri yolunu pek az izlemekte ve esas olarak para rantını benimsemektedir. Çözülmeğe olsa bile bu biçim hala kapitalist rant biçiminden farklı olarak hala feodal bir rant biçimidir. Ayrıca endüstri kapitaline geçiş sürecini baş aktörünün küçük üretim biçimi olduğuna ilişkin çok sayıda örnek olduğunu da belirtmiştir (Dobb, 1984: 66-70).

Brenner ise Dobb’u eleştirir. Dobb, kırsal alanda toprak sahipleri ile köylüler arasındaki ilişkiyi ele almakta, kapitalizmin ortaya çıkışının feodalizm içinde embriyonik olarak zaten var olduğunu söylemekte ve dolayısıyla kapitalizmi açıklamak yerine varsayan anlayışla aynı pozisyonda durmaktadır. Brenner Wallerstein ve Sweezy’yi de kapitalizmi ticaret üzerinden değerlendirdikleri için eleştirir. Dobb kapitalizmin özgün bir sistem olarak nasıl ortaya çıktığıyla ilgili sorunun cevabını yanıtsız bırakır. Brenner’ın tezleri önem taşımaktadır. Brenner bu bağlamda Doğu ve Batı Avrupa’daki farklı sınıfsal mücadeleler sonrası gelişimleri göz önüne alarak bir analiz yapar. Brenner, 14. Yüzyıl ve 15. Yüzyıl arasında nüfus düşüşün serflere bir pazarlık gücü kazandırmasının çözülüş açısından önemini yadsır çünkü bu durum hem doğu

da hem batı da söz konusudur, fakat bu iki bölge aynı gelişim süreci izlememişlerdir, dolayısıyla bu fark bu iki bölge arasındaki sosyal ilişkilerdeki farkla ilgilidir. İngiltere’de kapitalizm 16. Yüzyılda ortaya çıkarken Fransa’da bu 19 Yüzyıla taşınır. Brenner’e göre önemli bu sorunun cevabını vermektedir. Bu bağlamda, Wallerstein’in ve Sweezy’nin “değişim ilişkileri” analizi bu konuyu açıklayamaz, Dobb’un da açıklaması bu nokta da yetersiz kalmaktadır. Bu konunun açıklanması Brenner’a göre bu iki ülke arasındaki toplumsal yapıya ve sınıf mücadelesine bağlıdır. Brenner’ın temel analiz noktası, farklı toplumsal yapılara ve devlete bağlı olarak sınıf çatışmasının sonuçlarının farklılaşmasıdır. Fransa’da merkezi güçlü bir yapı söz konusu olduğu için sınıf çatışmasının sonunda tarımsal ilişkiler, vergilemeye dönerek devam etmiş, dolayısıyla kapitalizme geçiş daha uzun bir süreç almıştır. İngiltere’de ise devletin çıkarı feodal beylerin çıkarısıyla birleştiği ve Fransa’daki gibi güçlü bir devlet yapısı olmadığı için üretimin genişlemesine izin verilmiş, serf korunmamış ve serfler özgürlüklerini kazanmış dolayısıyla Fransa’daki tarımsal yapılanmanın yerini İngiltere’de özgür iş gücünün yaratıldığı tarımsal kapitalizm almıştır (Holton, 1981: 846-847).

Anderson ve “Eklektik Marksizm”

Anderson’un eklektik Marksist olarak tanımlanması, analizinde hem Marksist hem de Marksist olmayan yöntemleri kullanması ile ilgilidir. Bir yandan nüfus ve gıda arzı gibi Neo- Maltusyen kavramları kullanırken, diğer yandan Antik Yunan ve Roma uygarlıkları ile kapitalizm arasında ilişki kuran diğer Weberyen kuramlardan hareket etmiştir. Anderson’a göre ekonomik ilişkilere odaklanmak Marksizmin geneline yayılmıştır. Egemen sınıfın artı değere el koymasının ekonomik yönü kapitalizmde daha baskın iken, kapitalizm öncesi için toplumsal hayat, hukuk, kültür gibi hususlarında da incelenmesi gerekir. Anderson feodalizmde artığa el koyma biçimini ekonomik zordan çok siyasi, hukuki ve dini zor üzerinden incelemiştir. Yani pre-kapitalist dönemlerdeki toplumsal değişimler sadece ekonomik boyutlar üzerinden anlaşılacak olgular değildir. Bunun için feodal sistemi toplumsal boyutlarını da incelemekte fayda vardır. Bu bağlamda, Anderson feodalizmi serf ve feodal bey arasındaki hukuksal, politik ve dini ilişkiler çerçevesinde incelemiştir. Kapitalizmin yükselişinin algılanması pür ekonomik olgulara bağlı değildir. Öncelikle Anderson’a göre kapitalizmin varlığı için feodalizm zorunlu bir aşama değildir. Kapitalizm antikitenin ve feodalizmin arasındaki karışık ilişkilerin sonucu olarak analiz edilir. Anderson’a göre kapitalizmi ve feodalizmi anlamak için antikite oldukça önemlidir. Anderson, kapitalizmi, “egemenliğin parselizasyonu” kavramı üzerinden değerlendirmiştir Egemenliğin parçalanması onun için önemli bir göstergedir (Holton, 1971: 854-856). Çoğu analizde olduğu gibi Anderson Avrupa’da vebanın etkisi üzerinde durmuş, veba nedeniyle nüfusun azalmasının yiyecek kıtlığı yaratmasıyla feodal bir kriz yaşanmasına yol açtığını söylemiştir. Dobb’un analizinde olduğu gibi nüfusun artışının serfler üzerinde baskı yaratması olgusuna şüpheli bakmaktadır (Holton, 1971: 857). Anderson’a göre (1974) feodal monarşi egemenliğin parçalanması iken, mutlak monarşi buna tersi bir eğilim temsil etmiştir. Mutlak monarşi feodal sınıfları burjuvaziye karşı koruyan bir aparat olmuştur. Ancak mutlak monarşi bir yandan feodal sınıfları korurken, diğer yandan merkantilizm yani korumacılık yolu ile burjuvazinin güçlenmesine neden olmuştur.

Holton’a göre (1982:859) Anderson’un bu tezi oldukça eleştiriye açıktır. Mutlak monarşi sadece burjuvaziye değil tüccarlara, ticari tekelleri ellerinde bulunduranlara da kaynak sağlamakta, ayrıca burjuvazinin kaynakları ile merkezileşmektedir (1982: 859). Anderson bunu bildiği halde gereksiz yere sınırlayıcı bir analiz yapmıştır, eğer mutlak monarşi feodal karakterli değilse Fransız ve İngiliz Devrimine dair Marksist yazın tamamıyla boşa çıkacaktır. Anderson; Sweezy ve Wallerstein gibi ticarete önem verirken, ticareti feodalizmin içsel bir ilişkisi olarak değil antikiteden feodalizme bir ilişki olarak görmüştür (Holton, 1982: 860-861). Diğer yandan, Sweezy’nin feodalizmden kapitalizme geçiş için ticaret gibi bazı genel ifadeler kullanması ya da Anderson’un hukuki, ekonomik ve politik bazı kalıtsal özelliklerden

bahsetmesi toplumsal dönüşüm anlamak konusunda oldukça sorunlu ve neredeyse teolojik bir çizgi içerisinde durmaktadır (Holton, 1981: 861)

Sonuç

Toplumsal olguları anlarken kullandığımız kavram setleri, toplumu kavrama biçimimizde farklılıklar yaratır. Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları, feodalizmden kapitalizme geçişin dinamiklerini anlamaktan daha ziyade toplumsal olguları nasıl analiz edebileceğimiz konusunda metodolojik seçenekler demeti sunması ve böylelikle oluşacak kuramsal ayrımları net biçimde göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda Holton’un yazısı oldukça önemli bir değerlendirme yapmıştır. Görüldüğü üzere toplumsal dönüşümü açıklamada seçilen metodolojik yöntem, feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarını farklılaştıran temel noktadır, fakat burada önemli olan unsur bu araçlardan hangisinin bize daha çok açıklama ve yorumlamaları somutlaştırma yeteneği verdiğiidir. Bu bağlamda, “politik Marksizm” sınıf mücadelesini temele alarak, hem toplumsal yapılanmaları açıklamada bize açıklayıcı bir güç sağlarken hem de bu sınıf mücadelelerin aldığı farklı biçimleri ülkelerin yapısal farklılıklarının çözümlememize olanak verebilecektir. Diğer yandan “değişim ilişkileri” perspektifinde yapılacak bir değerlendirme ise ticari ilişkileri daha yakından incelememize olanak sağlayacaktır. Anderson’un değerlendirmesi ise antikite ile feodalizm ve kapitalizm arasındaki ilişkileri ve devletin feodalizmden kapitalizme geçişteki yerini anlamak konusunda faydalı olabilir. Kuşkusuz bu seçim hangi kuramsal çerçeveyi tercih ettiğimize göre farklılık gösterecektir.

Kaynakça

- Anderson, P. 1974. *Lineages of the Absolutist State*, Londra: NLB.
- Dobb, M. 1984. Yanıt. In: R. Hilton ed. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci*. İstanbul: Metis, 60-69.
- Heller, H. 2011. *The Birth of Capitalism*. n.:Pluto Press.
- Holton, R. J. 1981. Marxist Theories of Social Change and the Transition from Feudalism to Capitalism. *Theory of Society*, 10 (6), 833-867.
- Hunt, E.K. 2002. *İktisadi Düşünce Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Kerov, Z.M. 1979. *İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. 1979. *Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol Yayınları (orijinal basım 1859).
- Oğuz, Ş. 2011. Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar, *Praksis*, 17, 33-56.
- Politzer, G. 1998. *Felsefenin Temel İlkeleri*, Ankara: Sol Yayınları.
- Suchting, W. 1982. “Productive Forces” and “Relations of Production” in Marx. *Analyse & Kritik*, 4(2): 159-181.
- Sweezy, P. 1984. Eleştiri. In: R. Hilton ed. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci*. İstanbul: Metis, 32-60.
- Wallerstein, I. 1976. From Feudalism to Capitalism: Transition or Transitions? *Social Force*, 55 (2), 273-283.
- Wood, E. M. 2003. *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğın Yeniden Yorumlanması*, çev. Ş. Artan, İletişim İstanbul: Yayınları.
- Yılmaz, Z. 2003. Ellen Meiksins Wood’un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız? *Praksis*, 10, 375-388.